ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЕКОНОМІСТІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

HISTORICAL STAGES OF ECONOMISTS PROFESSIONAL TRAINING IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 20TH – THE EARLY 21ST CENTURIES

У статті розглянуто питання необхідності формування систематизованого комплексного підходу до вивчення історичного прогресивного досвіду підготовки економічних кадрів з метою вдосконалення і розвитку сучасної системи економічної освіти у вищих навчальних закладах України. Проаналізовано результати наукових робіт, які торкаються аналізу змісту систем підготовки економістів, з точки зору його історичного розвитку в українських ВНЗ у другій половині ХХ – початку ХХІ століття. Розкрито поняття економічної системи, визначені фактори, які впливають на її розвиток, і наведено класифікацію економічної системи на основі способу організації господарської діяльності. Дано визначення та охарактеризовано переваги та недоліки відомих типів господарських систем: традиційної, планової, перехідної, ринкової і змішаної. Представлені основні (мета і потенціал) і допоміжні (внутрішні та зовнішні) фактори, що впливають на якість освітнього процесу. Наведено та охарактеризовано критерії, на ґрунті яких здійснюється підготовка економістів у системі вищої освіти. З метою подальшої комплексної систематизації наукових досліджень дано визначення історичним етапам професійної підготовки економістів у різних типах економічних систем господарювання в Україні в другій половині ХХ – початку ХХІ століття й обґрунтовано хронологічну періодизацію: професійна підготовка економістів у період із системою планової економіки (початок 60-х – середина 80-х років ХХ ст.); професійна підготовка економістів у перехідний етап (друга половина 80-х – початок 90-х рр.); професійна підготовка економістів у період задекларованого розвитку ринкової економіки (початок 90-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст. і до нашого часу).

Ключові слова: вища освіта, критерії навчального процесу, періодизація, професійна підготовка, фахівець, економічна освіта, економічна система.

The article deals with the need to form a systematic integrated approach to the study of historical progressive experience in economic staff training in order to improve and develop the modern system of economic education in higher educational institutions of Ukraine. The authors have analyzed the results of research papers concerning the content analysis of economists training system from the point of view of its historical development in Ukrainian higher educational institutions in the second half of the 20th – the early 21st centuries. The concept of economic system has been defined, the factors influencing its development have been specified, and the economic systems classification on the basis of economic activity methods has been provided. The authors have defined and characterized the advantages and disadvantages of known types of economic systems: traditional, planned, transitional, market and mixed. The main (purpose and potency) and auxiliary (internal and external) factors influencing the quality of the educational process have been presented. The basis criteria of economists training in the higher education system have been given and characterized. In order to further complex systematization of scientific research, the authors have defined the historical stages of economists professional training in different types of economic systems in Ukraine in the second half of 20th – the early 21st centuries and have grounded the chronological periodization: economists professional training in the planned economy (early 1960s – mid 1980s); economists professional training in the transition stage (second half of the 1980s – early 1990s); economists professional training in the period of the declared development of the market economy (early 90s of the 20th century – early 21st century and to the modern era).

Key words: higher education, criteria of educational process, periodization, professional training, specialist, economic education, economic system.

УДК 378.147(091)«19/20»(477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/31-1.7>

Федун Д.С.,
аспірант кафедри психології,
педагогіки та філософії
Кременчуцького національного
університету імені
Михайла Остроградського

Постановка проблеми в загальному вигляді. Необхідність визначення історичних етапів професійної підготовки економістів в Україні, а також критеріїв і факторів, що впливають на їх формування, зумовлена безперервним процесом формування національної системи вищої економічної освіти. Використання поетапного структурного аналізу під час вивчення історичного прогресивного досвіду підготовки економічних кадрів у різних економічних моделях господарювання сприятиме подальшому вдосконаленню педагогічних досліджень професійної підготовки економістів і пошуку потенційно затребуваних сучасною педагогічною системою України трансформаційних тенденцій з метою підготовки сучас-

них різнопланових і конкурентних економістів у вітчизняних закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання пошуку оптимальних моделей підготовки економічних кадрів у системі вищої освіти України зверталася досить велика кількість науково-педагогічних кадрів. Окремий науковий інтерес до досліджень в області вивчення історичного прогресивного досвіду підготовки економістів проявляли К.Ф. Беркіта, С.Д. Гелей, З.В. Гінтерс, М.М. Голубка, Є.І. Доменнікова, І.В. Жабровець, Р.Ю. Кігель, Л.О. Плахотнікова, Н.О. Красовська, Лантух І.В., О.Н. Місько, Л.М. Потапюк, Л.А. Руденко, А.М. Сінгаївська, В.І. Труба, В.Г. Федоренко, Ю.М. Чекушіна, М.В. Шишкін та ін. Результати аналізу даних робіт

підтверджують необхідність подальшого вивчення проблеми, а також систематизацію отриманих результатів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема вдосконалення підготовки економічних кадрів у системі вищої освіти України з точки зору використання історичного прогресивного досвіду є сьогодні недостатньо вивченою і систематизованою. Особливо явно виділяється відсутність загальної чіткої системності у використанні хронологічної періодизації професійної підготовки в дослідженнях, застосування якої, з нашої точки зору, особливо вплине на якість, послідовність і спадковість наукових робіт.

Мета статті полягає у визначенні хронологічних етапів професійної підготовки фахівців для економічної галузі в контексті розвитку економічної освіти України в другій половині XX – початку XXI століття, а також у виявленні критеріїв та чинників, що впливають на їх формування.

Виклад основного матеріалу. Підготовка економічних кадрів для різних систем господарювання, які в різний час мали місце в економіці України, має досить відмінностей, пов'язаних зі специфікою економічних взаємин, характерних для конкретних економічних моделей. З метою формування хронологічних меж періодів підготовки фахівців у системі вищої економічної освіти України в другій половині XX – початку XXI століття передусім необхідно вивчення понять і визначення характеристик існуючих економічних систем.

Система – це сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, які утворюють певну цілісність, єдність [8].

Економічна система – це особливим чином упорядкована система зв'язків між виробниками і споживачами матеріальних благ і послуг. Функціонування економічної системи націлене на виконання таких найважливіших економічних завдань, як:

- формування та забезпечення працездатності економіки;
- координація всіх видів економічної діяльності;
- реалізація соціальних цілей.

Економічна система багатфакторна. Серед факторів, що впливають на її розвиток, визначальними є такі: існуюча в країні система заходів щодо прийняття господарських рішень, структура власності, механізми забезпечення інформацією і координацією, механізми постановки цілей і спонукання людей до праці. Класифікація економічних систем на основі способу організації господарської діяльності враховує такі ознаки:

- форма власності на фактори виробництва;
- хто і як приймає основні економічні рішення;
- спосіб координації економічної діяльності;
- мотиви, що стимулюють ведення економічної діяльності [3].

З огляду на дані фактори визначаються певні типи економічних систем: традиційна, планова, перехідна, ринкова і змішана.

1. Традиційна економічна система характеризується керівництвом господарської діяльності, звичаями і традиціями суспільства. Є найбільш найстарішою з перерахованих і натеper використовується виключно в одиницях слаборозвинених країн, орієнтованих переважно на сільське господарство. В економіці України в досліджуваний нами період дана система не застосовувалася.

2. Планова економіка – це економіка, за якої матеріальні ресурси становлять в основному державну власність, а спрямування і координація економічної діяльності здійснюються за допомогою централізованого планування, управління і контролю. У плановій економіці основні економічні рішення приймаються централізовано у вигляді планів соціально-економічного розвитку. За допомогою виконання планів досягається збалансованість економічної діяльності [3].

Планова економічна система являє собою складний, свідомо організований і керований процес, пов'язаний з усіма сферами суспільної і практичної діяльності людей. Відомі два типи планової економіки: демократична і командна.

Демократична передбачає сукупність суспільної, яка є домінуючою, і приватної власності на економічні ресурси. Планування є обов'язковим виключно для державних підприємств, а для інших носить лише рекомендаційний характер.

Для командної економіки характерна модель побудови економічних відносин, в яких приватна власність категорично виключається. Централізоване державне планування зачіпає всі сфери економічної діяльності суспільства. В умовах командної економіки управління всіма підприємствами здійснюється з єдиного центру. Тому безпосередні виробники обмежені в прийнятті економічних рішень. Вони не мають можливості самостійно вибирати постачальників сировини, устаткування, а також здійснювати збут продукції [3].

Потреба в плановій системі економіки сьогодні значно зросла, оскільки рішення в соціальній, оборонній і технологічній сферах економіки набувають все більш довгострокового характеру. Крім того, виникли екологічні проблеми, які багатьох аналітиків доводять висновку про необхідність зміни ринку на користь плановості [2].

Період професійної підготовки фахівців для економічної галузі в Україні в 60–80-х роках XX століття характеризується етапом розвитку економічної думки в затвердженні суспільної власності на основні засоби виробництва, що створювало умови для планомірного розвитку народного господарства. Досягнута до того моменту ступінь усупільнення виробництва була визначальною для рівнів, форм і методів планування.

Старт перетворенням у вищій освіті, що мали на меті поліпшення якості підготовки фахівців для характерної для того періоду планової економіки України, було розпочато в 1958 році. Основоположними в цьому сенсі з'явилися Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 24 грудня 1958 року і пов'язаний з ним Закон УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» від 17 квітня 1959 року.

Для більш глибокого пізнання й оволодіння механізмами використання специфічних законів, необхідних для планомірного розвитку всієї економічної системи держави, вища українська школа забезпечувала в цей період безперервну і послідовну підготовку фахівців для всіх сфер народного господарства, орієнтованого на планову систему управління.

3. Перехідна економіка – це економіка, яка перебуває в процесі переходу від однієї економічної системи до іншої.

Відмінною рисою даного типу економіки є одночасне співіснування двох типів економічних систем: тої, що минає і нової.

Економіку даного типу характеризує багатокладність. Економіці перехідного періоду властиве загострення соціально-економічних відносин, які зменшується по мірі створення нової економічної системи. Тривалість ринкової трансформації залежить від рівня соціально-економічного розвитку суспільства [3].

Яскраво вираженим періодом перехідної економічної моделі в Україні ми вважаємо другу половину 80-х – початок 90-х років XX століття. З метою проведення глибоких економічних і політичних реформ був оголошений курс на «перебудову». Початком даних перетворень послужила Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів від 12 липня 1985 року «Про широке поширення нових методів господарювання і посилення їх впливу на прискорення науково-технічного прогресу». Даною Постановою був чітко позначений курс на зміну соціально-економічного вектора в політиці держави. Надалі для продовження реалізації даної програми переходу від методів планової економіки до ринкової були затверджені такі законодавчі акти і постанови: Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів від 17 липня 1986 року «Про вдосконалення планування, економічного стимулювання і управління в державній торгівлі і споживчій кооперації», постанови Ради Міністрів від 22 грудня 1986 року «Положення про госпрозрахункову зовнішньоторговельну організацію (об'єднання) міністерства, відомства» і «Типове положення про госпрозрахункову зовнішньоторговельну фірму науково-виробничого, виробничого об'єднання, підприємства, організації», Постанова

Ради Міністрів СРСР від 13 січня 1987 року «Про порядок створення на території СРСР і діяльності спільних підприємств, міжнародних об'єднань та організацій СРСР та інших країн – членів РЕВ», Указ Президії Верховної Ради СРСР від 13 січня 1987 року «Про питання, пов'язані зі створенням на території СРСР і діяльністю спільних підприємств за участю радянських організацій і фірм капіталістичних і країн, що розвиваються», Закон СРСР від 19 листопада 1986 року «Про індивідуальну трудову діяльність» та інші. Основним регламентуючим актом переведення планової економіки на ринкові принципи був Закон «Про державне підприємство (об'єднання)», затверджений Верховною Радою СРСР 30 червня 1987 року.

У перехідному періоді, де відбулися зміни в господарсько-правовій діяльності підприємств, переведення на самоокупність, повний господарський розрахунок і самофінансування, поява самостійних експортно-імпортних операцій, відродження приватного підприємництва, були так само намічені корінні перетворення в процесі підготовки фахівців для економічної галузі.

Плани з регулювання і модернізації всієї системи вищої освіти й економічної зокрема, на перехідному етапі від системи з плановою економікою до ринкової, були викладені в Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 13 березня 1987 року «Основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні» і Постанові ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 29 квітня 1987 року «Про організацію виконання в Українській РСР постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 13.03.1987 року № 326 «Про підвищення ролі науки у вищих навчальних закладах для прискорення науково-технічного прогресу, поліпшення підготовки фахівців», в яких йшлося про необхідність в умовах економічних перетворень внесення значних змін у систему підготовки фахівців, які відповідають новим вимогам, до системи вищої економічної освіти з боку держави.

4. Найпоширенішим типом сучасної економічної системи є ринкова економіка, заснована на товарно-грошових відносинах, верховенстві приватної власності, вільної конкуренції виробників і споживачів. Наявність ринкових взаємовідносин суб'єктів ринку має на увазі свободу вибору виду і кількості виробленого продукту, а також свободу в його придбанні. Визначальною умовою придбання продукту кінцевим споживачем є не стільки сам фактор його пропозиції, скільки ціна і якість. Збалансованість економіки досягається за допомогою ринкового механізму. Його основними елементами є попит і пропозиція. З урахуванням їх відповідності формується ціна на товари. Рівень ціни є сигналом для збільшення або скорочення їх виробництва [3].

Початком періоду, в якому українські ВНЗ здійснюють підготовку фахівців в умовах ринкових відносин, можна умовно вважати 1991 рік. Початок цього етапу охарактеризувався значними законодавчими змінами в реформуванні системи вищої освіти. Із цього моменту Українська державність Постановою Верховної ради Української РСР від 24 серпня 1991 року «Про проголошення незалежності України» здобула незалежність. Урядом було задекларовано курс на формування ринкових відносин у всіх економічних галузях і для всіх суб'єктів господарювання.

З метою підготовки висококласних, конкурентоспроможних, затребуваних на ринку праці фахівців для економічної галузі на підставі прийнятого в 1991 році «Закону про освіту» з 1993 по 1995 року було запроваджено в дію такі реформаційні укази і постанови, що регламентують підготовку кадрів у системі вищої освіти в умовах розвитку ринкової економіки, як: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року «Про державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття)»; пакет Наказів Міністерства освіти й науки України (МОН): від 8 квітня 1993 року «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України», від 2 червня 1993 року «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», від 2 червня 1995 року «Про затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається», Указ Президента України від 12 вересня 1995 року «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні» та ін.

Період підготовки економічних кадрів для української держави, яка взяла на початку 90-х років XX століття курс на розвиток ринкових відносин, триває і сьогодні.

5. Соціально орієнтована змішана економіка – це економіка, що функціонує на базі ринкового механізму і державного регулювання господарства. Такі зміни в ролі держави викликані передусім необхідністю розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, науково-технічним прогресом. Змішана економіка – це економічна модель, в якій керуючу роль у питаннях урегулювання соціального порядку, попиту і пропозиції на макрорівні здійснює держава, а питання планування на мікрорівні знаходяться у сфері діяльності безпосередньо фірм і підприємств [3].

Одиничний і короткочасний період існування такого типу економіки в процесі перехідного періоду від планової економіки до ринкової в кінці 80-х років XX століття в Україні не увінчався успіхом.

Варто так само відзначити, що натеper деякі ознаки змішаного типу демонструють економіки таких країн, як Німеччина, Швеція, Голландія, Япо-

нія, США, Великобританія, Франція, Фінляндія та деякі інші.

На підставі аналізу відомих економічних систем виділено три повноцінних соціально-економічних етапи в системі професійної підготовки економістів у вищих навчальних закладах України в період другої половини XX століття – початку XXI століття:

1. Професійна підготовка економістів у період із системою планової економіки (у складі СРСР, 60-е – середина 80-х років XX ст.);

2. Професійна підготовка економістів у перехідний етап («перебудова», друга половина 80-х – початок 90-х рр.);

3. Професійна підготовка економістів у період із задекларованим розвитком ринкової економіки (період незалежності, 90-ті роки XX ст. – початок XXI ст. і до нашого часу).

У періодах з усіма типами економічних систем основними факторами, що впливають на якість професійно-освітнього процесу у ВНЗ, є мета освіти та її потенціал:

– Мета (відображає тенденцію розвитку освітніх потреб усієї системи вищої освіти, проявляється не тільки в державній політиці, а і в поведінці кожного учасника освітнього процесу);

– Потенціал освіти (можливість досягнення мети з точки зору ресурсів і об'єктивних умов) [6, с. 145].

Допоміжні чинники професійної освіти умовно можна розділити на групи за внутрішніми й зовнішніми ознаками впливу на освітній процес.

До факторів зовнішньої групи формування якості освіти відносяться: централізоване (державне) управління освітою (Міністерства і відомства), організаційно-правове забезпечення освіти (Закони, Постанови, стандарти тощо), система фінансування освіти, проява освітніх потреб і суспільне уявлення про якість освіти [6, с. 145].

Внутрішні чинники формування включають: професорсько-викладацький і студентський склад, прийом абітурієнтів, матеріально-технічне та навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, якість технологій освіти і виховну роботу, організацію наукових досліджень, інфраструктуру ВНЗ [6, с. 145].

Ґрунтуючись на даних факторах, виділимо й охарактеризуємо деякі основні критерії діяльності українських ВНЗ, які використовуються для підготовки фахівців у період другої половини XX століття і дотепер у ВНЗ України:

– Навчальний процес – цілеспрямована взаємодія викладача і учнів, у ході чого вирішуються завдання освіти, розвитку і виховання учнів, це організація навчання у взаємозв'язку всіх компонентів;

– Методична робота у ВНЗ – це планована діяльність викладачів і співробітників закладу,

спрямована на освоєння та вдосконалення існуючих, а також розроблення і впровадження нових принципів, форм і методів ефективної організації навчального процесу;

– Виробнича практика – вид навчальних занять в освітніх установах, у процесі яких учень, студент самостійно виконує в умовах діючого виробництва реальні виробничі завдання, визначені навчальною програмою. Залежно від професійної спрямованості підготовки виробнича практика буває педагогічною, технологічною, експлуатаційною та іншими. Виробнича практика може поєднуватися за часом з іншими видами навчальних занять, або для її проведення в навчальному плані виділяється окремий період;

– Виховна система – включає навчальний процес, позаурочне життя учнів, їхню діяльність і спілкування за межами навчального закладу, покликана забезпечувати більш повний і всебічний розвиток особистості, формування самостійності та відповідальності, громадянського становлення. Виховання у ВНЗ – це робота всього педагогічного колективу вищого навчального закладу над формуванням у студента системи самосвідомості, моральних норм і культурних цінностей, орієнтованих на майбутню спеціальність;

– Науково-дослідницька діяльність студентів – це процес, який формує майбутнього фахівця шляхом індивідуальної пізнавальної роботи, спрямованої на отримання нового знання, вирішення теоретичних і практичних проблем, самовиховання і самореалізацію дослідницьких здібностей і вмінь [1, с. 22; 1, с. 122; 4; 5, с. 185; 7, с. 42].

Висновки. У процесі вивчення особливостей економічних систем господарювання, що існували в Україні в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, і взаємопов'язаних з ними педагогічних моделей підготовки економічних кадрів нами були сформовані три хронологічні періоди: професійна підготовка економістів у період із системою планової економіки (початок 60-х – середина 80-х років ХХ ст.); професійна підготовка економістів у перехідний етап (друга половина 80-х – початок 90-х рр.); професійна підготовка економістів у період задекларованого розвитку ринкової економіки (початок 90-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст. і дотепер).

Кожен із цих етапів має своєрідні відмінності ідеологічної і методологічної спрямованості освітнього процесу, які є основоположними для свого періоду під час підготовки фахівців для економічної галузі України.

Так само ми визначили, що для кожного з даних етапів загальними основними факторами, що впливають на якість освіти, є мета і потенціал. Допоміжні чинники розділені на зовнішні та внутрішні групи за ознаками свого впливу на освітній процес.

Орієнтуючись на наведені фактори, виділені основні критерії професійної підготовки економістів у ВНЗ України в період другої половини ХХ – початку ХХІ століття: навчальний процес, навчально-методична робота, практична підготовка та виробнича практика, самостійна робота студентів, науково-дослідна діяльність, виховний процес.

Виходячи з результатів нашої роботи, з метою систематизації подальших досліджень у сфері вивчення історичного прогресивного досвіду підготовки економістів у системі вищої освіти України ми рекомендуємо використовувати виявлену хронологічну періодизацію, ґрунтуючись на основних чинниках і критеріях діяльності ВНЗ України у професійній підготовки висококваліфікованих і конкурентних фахівців.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коняева Е.А., Павлова Л.Н. Краткий словарь педагогических понятий : учебное издание. Челябинск : Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2012. 131 с.
2. Курс экономики и предпринимательства. Москва : Top Russian investment site, 2020. URL: <https://adne.info/t/kurs-ekonomiki-i-predprinimatelstva/>
3. Маховикова Г.А. Экономическая теория : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2011. URL: <https://econ.wikireading.ru/30417>
4. Методическая работа в вузе: методические указания / сост. Н.П. Пучков. Тамбов : Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. 32 с. URL: <https://www.tstu.ru/book/elib/pdf/2010/puchkov.pdf>
5. Профессиональная педагогика : учебник для студентов пед. ВУЗов / под ред. С.Я. Батышева, А.М. Новикова. 3-е изд. Москва : ЭГВЕС, 2009. 456 с. URL: https://studmed.ru/view/batyshev-sya-professionalnaya-pedagogika_d5535ef1363.html?page=19
6. Румянцева О.С. Факторы, обеспечивающие качество высшего профессионального образования. *Научный вестник МГТУ ГА*. 2013. № 191. С. 145–147.
7. Сычкова Н.В. Организация исследовательской деятельности студентов университета : монография. Магнитогорск : МаГУ, 2002. 342 с.
8. Философская энциклопедия. Академик, 2000–2020. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3310/СИСТЕМА